

Úrad Spolkového poverenca pre podklady Štátnej bezpečnostnej služby bývalej NDR

Tomáš Vilímek
Pavel Žáček

PhDr. Tomáš Vilímek (1976), absolvent odboru histórie a politológie FF ÚK v Prahe, spolupracovník Ústavu pre súčasné dejiny v Prahe.

Spolková republika Nemecko si ako prvá v strednej Európe zvolila zásadnú cestu vyrovnávania sa s totalitnou minulosťou svojich východných spolkových krajín. V prvom rade zabezpečila prístup bádateľov ku spisovým a archívnym materiálom politických strán, štátnej správy, rôznych štátnych i pološtátnych organizácií a inštitúcií bývalej Nemeckej demokratickej republiky bez akéhokoľvek časového obmedzenia. V zásade tak môže akýkoľvek občan SRN – aj bádateľ zo zahraničia – študovať a využívať zachovaný materiál z proveniencie východonemeckého režimu s jedinou výnimkou, ktorou sú spisovňa a archív ministerstva zahraničných vecí NDR. Táto situácia spôsobuje určitú animozitu medzi bádateľmi v starých spolkových krajinách, ktorí sú obmedzení tridsaťročnou lehotou.

Z iniciatívy predstaviteľov Nemeckej demokratickej republiky, ktorí ako jednu z podmienok zjednotenia Nemecka vyjednali aj prijatie špeciálnej úpravy pre nakladanie so zväzkovou a spisovou agendou východonemeckej tajnej polície, respektíve ministerstva štátnej bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit – MfS), prijal spolkový snem už 20. decembra 1991 zákon o podkladoch štátnej bezpečnostnej služby bývalej Nemeckej demokratickej republiky (Stasi-Unterlagen-Gesetz – StUG).¹⁾

Zvolené riešenie predpokladalo vytvorenie stáleho úradu spolkového poverenca pre podklady štátnej bezpečnostnej služby (najprv však politické rozhodnutie o vyčlenení potrebných financií – 250 miliónov mariek), pri ktorého zriadení sa určitým spôsobom mohol využiť fakt, že východonemecká Štátna bezpečnosť bola počas svojej existencie samostatným rezortom.

Tzv. Stasi-zákon stanovil spôsob evidencie, systém sprístupňovania, správy a využívania podkladov východonemeckého ministerstva štátnej bezpečnosti. Zákon v úvode stanovil cieľ, ktorý sleduje:

1. Umožniť osobám (Personen), t. j. vlastným občanom i cudzím štátnym príslušníkom, prístup k informáciám, ktoré MfS zhromaždila o ich osobách, aby mohol byť objasnený vplyv východonemeckej politickej polície na ich vlastný osud.
2. Chrániť jednotlivcov, aby neboli zaobchádzaní s informáciami zhromaždenými MfS o ich osobe poškodzovaní v osobných právach.
3. Zaručiť a podporiť historické, politické a právne spracovanie činnosti MfS.

4. Dať verejným (štátne úrady) a neverejným (fyzické a právnické osoby vrátane médií) miestam k dispozícii informácie na účely uvedené v zákone.

Rovnakým právom jednotlivca je aj možnosť požadovať od spolkového poverenca správu o tom, či sú v sprístupnených podkladoch obsiahnuté informácie o jeho osobe. V kladnom prípade má žiadateľ právo na informáciu, nahliadnutie do podkladov MfS, prípadne vydanie kópií týchto podkladov. Toto právo nesmie poškodzovať „záujmy iných osôb, ktoré majú byť chránené“.

V prípade zistenia, že osobné informácie v podkladoch nie sú správne alebo pri popieraní ich správnosti danou osobou, musí úrad spolkového poverenca uvedené údaje zaznamenať a pripojiť k podkladom.

Pre samotné začatie činnosti úradu spolkového poverenca bolo nutné definovať, aké typy podkladov MfS existujú.

Predovšetkým ide o „všetky nosiče informácií nezávisle na forme uloženia, hlavne:

- a) spisy, databázy, písomnosti, karty, plány, filmy, obrazové, zvukové a ostatné záznamy;
- b) ich kópie, opisy a iné duplikáty;
- c) pomôcky potrebné k vyhodnoteniu, najmä programy pre automatizované spracovanie dát, ak vznikli v MfS alebo pri Pracovnom úseku 1. kriminálnej polície Ludovej polície (Volkspolizei), dostali sa do ich vlastníctva alebo im boli postúpené k použitiu“.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že právomoci spolkového poverenca sa v určitej miere týkajú aj činnosti Volkspolizei (ekvivalent Verejnej bezpečnosti²⁾); medzi podklady boli zaradené aj spisy či ich súčasti postúpené od MfS východonemeckým súdom a prokuratúram.

Zákon umožnil spolkovému poverencovi sústrediť zo všetkých úradných miest podklady MfS, vrátane kópií, opisov a iných duplikátov. Mimo nezostali ani spravodajské služby SRN, ktoré mali podklady „o poškodených osobách... vydať spolkovému poverencovi kompletne a bez náhrady“. Podobne museli fyzické osoby „bezodkladne vydať... na žiadosť poverenca podklady, kópie a ostatné duplikáty“. Iba vtedy, ak podklady boli ich osobným vlastníctvom, dávali ich na požiadanie k dispozícii na zhotovenie kópií, opisov alebo iných duplikátov.

1) Zákon vstúpil do platnosti 1. 1. 1992.

2) S tým rozdielom, že DVP (Deutsche Volkspolizei) podliehala Ministerstvu vnútra (Mdl) a nie MfS. Previazanosť tu však jednoznačne bola a pri plnení úloh dochádzalo k prekryvaniu právomocí.

Spolkový poverenec môže v prípade potreby požadovať od archívu (či ďalších miest) správu „o druhu, obsahu a mieste uloženia podkladov SED a iných s ňou spojených strán a masových organizácií bývalej NDR“, prípadne nahliadnutie do podkladov, ktoré vznikli z podnetu MfS, alebo k realizácii jeho nariadení alebo pokynov či vyhotovenia ich kópií.

Podrobne sú v zákone uvedené práva osôb, ktoré môžu nahliadnuť do materiálov MfS, t. j. predovšetkým poškodených osôb, o ktorých boli vedené vzťahy, tretích osôb (len menovaných vo vzťahoch), tajných spolupracovníkov (Inoffizielle Mitarbeiter – IM), príslušníkov MfS i nimi zvýhodňovaných osôb.³⁾ Písomnú žiadosť o podanie správy, nahliadnutie do podkladov (najmä vzťahov) alebo vydanie ich kópií môže podať žiadateľ, ktorý preukáže svoju identitu, alebo ním splnomocnený právny zástupca.

Úrad spolkového poverenca umožňuje nahliadnutie do originálnych podkladov alebo do ich kópií (§ 12). S originálnymi písomnosťami MfS môže byť žiadateľ oboznámený, iba ak:

1. Ostatné poškodené osoby alebo tretie osoby súhlasili.
2. Nie je možné oddeliť informácie o iných poškodených osobách či tretích osobách alebo je to možné len za cenu neúmerňných nákladov, ako aj v prípade, keď nie je žiaden dôvod domnievať sa, „že prevažuje záujem iných poškodených alebo tretích osôb na utajení, ktorý má byť chránený“.

V podstatnej časti sprístupňovaných podkladov MfS sú sprístupňované iba kópie, v ktorých boli osobné informácie o ďalších poškodených alebo tretích osobách anonymizované. Vydávanie podkladov MfS žiadateľom sa, samozrejme, realizuje len vo forme takto upravených kópií.

Zákon v podstate neumožňuje žiadateľom prístup či vydanie kópií evidenčných záznamov (napr. lístkov z kartoték) k údajom o poškodených či tretích osobách. Iba v prípade, že sa nepodariť podklady nájsť (alebo by to bolo spojené s vynaložením neúmerňných nákladov), je možné im vydať kópiu evidenčných kariet.

Práva poškodených a tretích osôb sú stanovené nasledujúcim spôsobom (§ 13): „Poškodeným osobám sa na ich žiadosť podáva správa o sprístupnených podkladoch, ktoré sú k dispozícii o ich osobe... Správa obsahuje popis sprístupnených podkladov o poškodenej osobe.“ Ak sa v sprístupňovaných podkladoch nachádzajú mená (aj krycie) príslušníkov a tajných spolupracovníkov MfS, „ktorí o poškodenej osobe zhromažďovali informácie alebo ich vyhodnocovali alebo ktorí týchto príslušníkov (agentov) riadili, musia byť poško-

denej osobe na požiadanie oznámené mená pracovníkov a ďalšie identifikačné údaje, pokiaľ je ich možné z podkladov štátnej bezpečnostnej služby jednoznačne zistiť“. Túto identifikáciu úrad spolkového poverenca používa aj na ďalšie osoby, „ktoré poškodenú osobu písomne udali (t. j. náhodných neorganizovaných udavačov), ak by obsah udania mohol spôsobiť poškodenej osobe ujmu. Záujem spolupracovníkov a denunciantov na utajení ich mien nebráni ich oznámeniu.“

Vzhľadom na to, že u tretích osôb je sťažene vyhľadávanie podkladov, keďže o nich priamo neboli vedené žiadne vzťahy, požaduje od nich zákon uvedenie doplňujúcich údajov, „ktoré umožnia vyhľadanie informácií“. Správa sa v tomto prípade podáva iba vtedy, ak si to nevyžaduje neúmerňné náklady.

Zákon v niektorých prípadoch umožňoval previesť anonymizáciu či dokonca vymazanie osobnej informácie o poškodených a tretích osobách. Paragraf 14 bol však zrušený, keďže sa ukázalo, že aj čiastočná anonymizácia či dokonca vymazanie môže mať pri súčasnom stave sprístupnenia za následok výrazné ohrozenie možného spracovania minulej činnosti MfS, a to ak:

- „1. Majú iné osoby zjavne prevažujúci záujem na prípustnom využití informácií.
2. Sú informácie potrebné pre výskum k politickému a historickému spracovaniu.
3. Je podaná niektorým príslušným miestom žiadosť o sprístupnenie týchto podkladov. V podkladoch obsiahnuté informácie o osobe žiadateľa môžu byť bez jeho súhlasu odovzdané alebo využité, ak je to nevyhnutné, na účel, ktorý je v protiklade k anonymizácii.“

Toto právo sa nevzťahuje iba na anonymizáciu alebo vymazanie z podkladov MfS vedených o dotyčných či tretích osobách, ale tiež na údaje v podkladoch, ktoré sú vedené o osobe akéhokoľvek príslušníka štátnej bezpečnostnej služby a tajného spolupracovníka.

Keď anonymizácia nie je realizovateľná a nie je možné postupovať vyššie uvedeným spôsobom, vykoná sa zničenie podkladu MfS. Ak sú informácie obsiahnuté vo forme počítačového záznamu, vykoná sa vymazanie záznamu. Ak však ide o podklad, v rámci ktorého sú obsiahnuté aj informácie o iných poškodených alebo tretích osobách a tie so zničením nesúhlasia, jeho zničenie sa nerealizuje.

Rovnako je upravené aj právo na správu, nahliadnutie či vydanie podkladov blízkym rodinným príslušníkom (manželia, manželky, deti, vnuci, rodičia a súrodenci) osôb, ktoré sú nezvestné alebo zosnulé (§ 15). Správa musí byť úradom spolkového poverenca spracovaná:

3) Zvýhodňovanou osobou bol napríklad riaditeľ vybraného podniku, ktorý na základe informácií MfS napríklad kádruje a finančne trestal svojho pracovníka.

- „1. pre rehabilitáciu nezvestných alebo zosnulých,
2. pre ochranu osobnosti nezvestných alebo zosnulých, hlavne pre preskúmanie obvinenia o spolupráci s MfS,
3. pre objasnenie osudov nezvestných alebo zosnulých.

V žiadosti musí byť zdôvodnený účel, pre ktorý sa správa požaduje a musí byť doložený aj príbuzenský pomer k nezvestnej alebo zosnulej osobe.“

Toto právo blízkych rodinných príslušníkov nie je uplatniteľné, ak je v rozpore s vôľou nezvestného alebo zosnulého.

Podrobne je upravené používanie podkladov MfS, ktoré neobsahujú žiadne osobné informácie o poškodených alebo tretích osobách, verejnými i neverejnými miestami (§ 20). Podklady sa „podľa potreby“ sprístupňujú „na tieto účely:

1. rehabilitácia poškodených osôb, nezvestných a zosnulých, náhrady a platby podľa Zákona o pomoci väzňom;
2. ochrana osobnosti;
3. objasnenie osudov nezvestných a neobjasnených smrteľných prípadov...;
5. objasnenie, evidencia a zaistenie majetku bývalej Nemeckej demokratickej republiky a bývalých právnych subjektov so sídlom na jej území a majetku, ktorý bol pridelený úseku komerčnej koordinácie;
6. preskúmanie podľa platných predpisov s cieľom zistiť, či ďalej uvedené osoby boli činné pre MfS ako stáli [kmeňoví príslušníci – pozn. autora] alebo neoficiálni [tajní spolupracovníci, agenti – pozn. autora] spolupracovníci, ak nešlo o činnosť pre MfS pred dovŕšením osemnásteho roku, a to:
 - a) členov spolkovej vlády alebo niektorej krajin-
skej vlády a ostatných osôb, ktoré sú v štát-
noslužobnom pomere;
 - b) poslancov a členov obecných zastupiteľ-
ských zborov;
 - c) členov poradného zboru [spolkového pove-
renca – pozn. autora];
 - d) osôb, ktoré sú alebo majú byť ďalej za-
mestnané vo verejných službách Spolkovej
republiky, vrátane obcí alebo zväzov obcí,
nadštátnych alebo medzištátnych organizá-
cií, ktorých členom je Spolková republika
Nemecko, a v cirkevnej službe a osôb za-
mestnávajúcich poslancami Spolkového
snemu, krajin-
ských snemov a poslanecký-
mi klubmi;
 - e) osôb, ktoré sú ďalej činné ako notári alebo
majú naďalej zostať činné ako právni zá-
stupcovia;
- f) členov predstavenstiev, vedúcich, riaditeľov podnikov alebo riadiacich zamestnancov právnickej osoby; osôb povolaných zákonom, nariadením alebo kolektívnou zmluvou na zastupovanie väčšiny osôb, vedúcich, riaditeľov podnikov alebo riadiacich zamestnancov v podnikoch spravovaných väčšinou osôb (pokiaľ nejde o súdne procesy, poskytuje sa len vyrozumienie);
- g) bezpečnostná previerka osôb,
 - ktorým sa vo verejnom záujme zverujú sku-
točnosti, predmety alebo poznatky, ktoré je
potrebné utajiť, teda ktoré k takýmto skutoč-
nostiam majú mať prístup alebo si ho môžu
obstať;
 - ktoré sú zamestnané alebo majú byť za-
mestnané na miestach, ktoré sú dôležité
pre bezpečnosť, v životne alebo na obranu
dôležitých zariadeniach; ustanovenie sa mô-
že vzťahovať aj na činnosť pre zahraničnú
spravodajskú službu;
7. preskúmanie podľa platných predpisov s cieľom zistiť, či ďalej uvedené osoby boli činné pre MfS ako stáli [kmeňoví príslušníci – pozn. autora] alebo neoficiálni [tajní spolupracovníci, agenti – pozn. autora] spolupracovníci, ak nešlo o činnosť pre MfS pred dovŕšením osemnásteho roku, a to:
 - a) riadiacich pracovníkov politických strán až
po okresnú úroveň;
 - b) osôb, ktoré sú činné ako sudcovia;
 - c) osôb, ktoré zastávajú čestný cirkevný úrad;
 - d) osôb, ktoré v spolkoch a zväzoch na spol-
kovej alebo krajin-
skej úrovni zastávajú ve-
dúce funkcie; ak nejde o súdne procesy,
vykoná sa len vyrozumienie;
 - e) členov podnikových rád;
 - f) osôb, ktoré sa vo vyššie menovaných prípa-
doch alebo v prípadoch čísla 6 písmen a) až
f) uchádzajú o úrad, funkciu alebo prijatie do
zamestnania; ustanovenie sa môže vzťahovať
aj na činnosť pre cudziu spravodajskú
službu; ak existujú skutočné indície pre po-
dozrenie z činnosti pre MfS alebo zahranič-
nú spravodajskú či výzvednú službu, stačí
namiesto súhlasu upovedomenie osoby,
ktorá má byť preverená;
8. postupy pri udelení alebo pri odňatí povolenia podľa Zákona o zbraniach, Spolkového zákona o poľovníctve, Zákona o výbušninách, Zákona o kontrole vojenských zbraní a Zákona o zahraničnom hospodárstve, pokiaľ z podkladov vyplývajú odkazy na osobnú spoľahlivosť bývalých pracovníkov MfS;
9. priznanie obdobia započítateľného pre stanovenie výšky dôchodku, vyplácanie a prevod dôchodkov bývalých príslušníkov MfS;
10. záležitosti štátnych vyznamení.“

Vyššie citované články 6 a 7 môžu byť uplatňované len počas doby pätnástich rokov od nadobudnutia účinnosti zákona (t. j. do roku 2006). „Po uplynutí tejto lehoty už nesmie byť skutočnosť činnosti pre MfS súkromným osobám v právnom styku vytýkaná a nesmie byť použitá v ich neprospech... V súvislosti s činnosťou súkromných osôb vzniknuté práva iných osôb, zákonné právne dôsledky činnosti a rozhodnutia súdu alebo správnych úradov, ktoré v súvislosti s činnosťou vyplynuli, zostávajú nedotknuté.“

Ďalší paragraf (§ 21) taxatívne vymedzuje alternatívy používania podkladov MfS, ktoré obsahujú osobné informácie o poškodených alebo tretích osobách, verejnými a neverejnými miestami:

- „1. rehabilitácia poškodených osôb, nezvestných a zosnulých, národy a platby podľa Zákona o pomoci väzňom;
2. ochrana osobnosti;
3. objasnenie osudu nezvestných a nevyjasnených smrteľných prípadov...;
5. objasnenie, evidencia a zaistenie majetku bývalej Nemeckej demokratickej republiky a bývalých právnych subjektov so sídlom na jej území a majetku, ktorý bol pridelený úseku komerčnej koordinácie;
6. preskúmanie týchto osôb podľa platných predpisov...“ (pozri odsek 6 § 20, vrátane päťnásťročnej lehoty).

Zákon v tejto súvislosti znovu upozorňoval, že osobné informácie o poškodených a tretích osobách získané MfS sledovaním či podobnou tajnou metódou nesmú byť využívané v ich neprospech, respektíve iným než vyššie uvedeným spôsobom.

Predchádzajúca veta okrem iného súvisí s nesmiernou závažným problémom, a to vstupom spravodajských a bezpečnostných služieb SRN do agendy MfS. Možnosti využívania podkladov MfS na účely spravodajských služieb upravuje § 25 nasledovne: Podklady obsahujúce osobné informácie o poškodených alebo tretích osobách nesmú byť využívané spravodajskými službami. Výnimku tvoria podklady MfS obsahujúce „osobné informácie o:

1. pracovníkoch spolkových a krajinských spravodajských služieb alebo spojencoch, ktorých použitie je nevyhnutné k ochrane týchto pracovníkov alebo spravodajských služieb;
2. pracovníkoch iných spravodajských služieb, ktorých použitie je potrebné pre kontrašpiónáž“.

Úrad spolkového poverenca sprístupňuje spravodajským službám SRN informácie, pokiaľ neobsahujú žiadne osobné informácie o poškodených alebo tretích osobách, a tieto podklady MfS môžu byť nimi použité iba v rámci ich zákonných úloh alebo pre spravodajské služby spojen-

cov, „ak obsahujú informácie, ktoré sa v zmysle Zákona na ochranu spolkovej ústavy týkajú:

1. špiónáže alebo kontrašpiónáže,
2. násilného extrémizmu alebo terorizmu“.

Pokiaľ by trvalé uloženie podkladov v úrade spolkového poverenca malo spôsobiť ujmu SRN (alebo niektorej krajine), môže spolkový minister vnútra nariadiť vydanie podkladov MfS bez náhrady. Jeho nariadenie si však vyžaduje súhlas parlamentnej kontrolnej komisie podľa Zákona o parlamentnej kontrole činnosti spravodajských a výzvedných služieb Spolkovej republiky.

Spolkový poverenec má oznamovaciu povinnosť voči spolkovému ministrovi vnútra a ďalším verejným miestam v prípadoch zistenia tajnej činnosti štátnych zamestnancov a ďalších predstaviteľov štátnej správy či iných funkcií v prospech MfS. Ak úrad spolkového poverenca pri práci s podkladmi MfS nájde informácie o špiónáži, kontrašpiónáži, násilnom extrémizme alebo terorizme „v zmysle Spolkového zákona na ochranu ústavy, musí to sám oznámiť spolkovému ministrovi vnútra, ako aj národnému bezpečnostnému úradu“.

Úrad spolkového poverenca je povinný (§ 28) informovať neverejnú miesta bez žiadosti o informácie o tom, že:

- „1. riadiaci pracovníci politických strán po okresnú úroveň;
 2. osoby, ktoré v spolkoch a zväzoch na spolkovej alebo krajinskej úrovni zastávajú vedúce funkcie;
 3. členovia predstavenstva, vedúci a riaditelia podnikov alebo riadiaci zamestnanci právnickej osoby, osoby povolané zákonom, nariadením alebo kolektívnou zmluvou na zastupovanie väčšiny osôb, vedúcich, riaditeľov podnikov alebo riadiacich zamestnancov v podnikoch spravovaných väčšinou osôb;
 4. osoby povolané zákonom, nariadením alebo kolektívnou zmluvou k zastupovaniu väčšiny, vedúci, riaditelia podniku alebo riadiaci zamestnanec v podnikoch spravovaných väčšinou osôb;“
- boli pred rokom 1990 príslušníkmi MfS alebo jeho tajnými spolupracovníkmi.

Okrem určitej systémovej ochrany štátu a spoločnosti zákon upravuje použitie podkladov MfS pre politické a historické spracovanie a ich využívanie médiami (§ 32). Spolkový poverenec na tento účel dáva k dispozícii nasledujúce podklady:

- „1. podklady, ktoré neobsahujú žiadne osobné informácie;
2. duplikáty podkladov, v ktorých sú osobné informácie anonymizované;
3. podklady s osobnými informáciami o:
 - osobách súčasných dejín, osobách zastávajúcich politické funkcie alebo úrady, po-

- kiel' nie sú poškodenými alebo tretími osobami; ak ide o informácie týkajúce sa ich úlohy v súčasných dejinách či ich výkonu funkcie a úradu;⁴⁾
- pracovníkoch MfS, pokiaľ nejde o činnosť pre štátnu bezpečnostnú službu pred dovŕšením osemnásteho roku;
 - osobách zvýhodňovaných MfS, ak použitím podkladov nie sú obmedzené žiadne prevažujúce záujmy vymenovaných osôb, ktoré majú byť chránené;
4. podklady s inými osobnými informáciami, ak je predložený písomný súhlas postihnutých osôb.“

Podklady obsahujúce údaje o pracovníkoch spolkových a krajiných spravodajských služieb, spojencoch, o pracovníkoch iných spravodajských služieb, odborné popisy nasadzovania technických prostriedkov, metód špionáže a kontrašpionáže alebo terorizmu, u ktorých spolkový minister vnútra v každom konkrétnom prípade prehlási, že môžu ohroziť verejnú bezpečnosť alebo spôsobiť inú ujmu SRN, môžu byť sprístupnené len so súhlasom spolkového ministra vnútra.

Osobné informácie môžu byť na účely politic-

kého a historického spracovania sprístupnené iba v prípadoch, keď:

- „1. sú zrejmé;
- 2. ide o informácie o osobách súčasných dejín, osobách zastávajúcich politické funkcie alebo úrady vo výkone ich úradu, pokiaľ nie sú poškodenými alebo tretími osobami;
- 3. ide o informácie o:
 - pracovníkoch MfS, pokiaľ nejde o činnosť pre štátnu bezpečnostnú službu (t. j. aj tajných spolupracovníkov) pred dovŕšením osemnásteho roku;
 - zvýhodňovaných osobách, ak zverejnením nie sú obmedzované žiadne prevažujúce záujmy vymenovaných osôb, ktoré majú byť chránené;
- 4. osoby, o ktorých majú byť osobné informácie zverejnené, súhlasili“.

Pokiaľ publikovanie osobných informácií prostredníctvom médií vedie k námietkam „zo strany osôb, ktoré sú pri zverejnení menované, musia sa tieto námietky pripojiť k osobným informáciám a s nimi aj uložiť. Tieto informácie môžu byť opätovne zverejnené iba s týmito námietkami.“

* * *

Ak sa v predchádzajúcej časti zaoberal kolega Pavel Žáček podrobne práve samotným Stasi-zákonom, tak predovšetkým z toho dôvodu, že tento zákon je právnym základom úradu, ktorého najvyšším predstaviteľom je na návrh Spolkovej vlády Spolkovým snemom volený *Spolkový poverenec pre podklady Štátnej bezpečnostnej služby bývalej Nemeckej demokratickej republiky*. Pre názorné predstavenie činnosti tohto úradu, podliehajúceho Spolkovému ministerstvu vnútra, sa však v žiadnom prípade nemožno uspokojiť len so zákonným vymedzením prístupu k pozostalosti MfS – Ministerstva štátnej bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit), a preto sa v nasledujúcej časti pokúsím priblížiť základné ťažisko činnosti tohto úradu a takisto sa zmienim o dvoch významných reformách Stasi-zákona, ktoré sú dôležité predovšetkým pre potenciálnych bádateľov. Nápomocné sú mi najmä tzv. „Správy o činnosti úradu“ (Tätigkeitsbericht), ktoré podľa zákona musia byť zverejnené najmenej raz za

dva roky,⁵⁾ pričom prvá je datovaná k 1. júlu 1993 a posledná šiesta správa⁶⁾ zahŕňa obdobie od 30. júla 2002 do 30. júla 2003.

S prihliadnutím na organizačnú štruktúru tejto inštitúcie je nutné upozorniť na dôležité zmeny, ku ktorým v posledných pár rokoch došlo a ktoré majú za cieľ nielen zefektívniť jej činnosť, ale hlavne priblížiť aktivity tejto inštitúcie verejnosti. Úrad spolkového poverenca (BStU) je tvorený jednou centrálnou pobočkou (Zentralestelle) v Berlíne⁷⁾ a ďalšími štrnástimi miestnymi pobočkami (Aussenstellen)⁸⁾ v bývalých krajských mestách NDR, ktoré sú síce poverencovi podriadené, ale v oblasti výskumu pracujú veľmi autonómne, ale súčasne aj kooperatívne. Na to slúži taktiež v rámci projektu „Futura“, prebiehajúceho od roku 2002, zriadená pracovná skupina „Budúcnosť miestnych pobočiek“ (Zukunft der Aussenstellen), ktorá má zhradiť ich činnosť a priblížiť ich prácu miestnemu obyvateľstvu. Celková reorganizácia,

4) Podľa poslednej úpravy z 6. 9. 2002 došlo ku presunu tejto časti do samostatného štvrtého odseku § 32. Súčasne došlo k rozšíreniu § 32 o piaty odsek, ktorý upravuje predloženie informácií týkajúcich sa poškodených osôb, pokiaľ tieto dajú k tomu písomný súhlas. Od 6. 9. 2002 je platný tiež §32a, v ktorom sa uvádza, že informácie o poškodených osobách, ktoré majú slúžiť k historickému a politickému spracovaniu činnosti MfS, je nevyhnutné dať daným osobám k dispozícii, aby bolo možné vzniesť prípadné námietky proti ich sprístupneniu či zverejneniu.

5) §37 Abs.3 Stasi-Unterlagen-Gesetz, ďalej len (StUG).

6) Sechster Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik – 2003.

7) Z pôvodných 7 objektov, ktoré boli k dispozícii, došlo z organizačných dôvodov k sústredeniu všetkých aktivít do dvoch budov. Samotný archív a depozitár sú uložené v bývalej budove MfS na Ruschestraße, zatiaľ čo bádateľňa je umiestnená od apríla 2002 na Otto-Braunn-Strasse, čo je len pár sto metrov od Alexanderplatz. Tu sídli tiež nadácia, ktorá sa zaoberá vysporiadaním sa s minulosťou SED, ale aj špeciálne Oddelenie vzdelávania a výskumu. Pozornosť si zaslúži, aj keď malá, ale modernými prístrojmi vybavená, reštaurátorská dielňa, ktorá opravuje poškodené materiály MfS, najmä jednotlivé karty.

8) Z dvoch najvýznamnejších môžeme uviesť predovšetkým miestnu pobočku v Lipsku a Drážďanoch.

počas ktorej budú uzatvorené tri miestne pobočky (napr. v Postupime), by mala začať v roku 2006.

Skutočnosť, že BStU nemožno obmedziť len na osobu spolkového poverenca, potvrdzuje počet zamestnancov k júnu 2003, keď bolo v úrade zamestnaných celkovo 2397 pracovníkov, z ktorých 1379 vykonávalo svoju činnosť v centrálnej pobočke v Berlíne. Ako vyplýva z tabuľky č. 1, dochádza k postupnému úbytku počtu pracovníkov, pričom jedinou výnimkou sú pracovníci výskumu.

Jedna zo súčasných tendencií BStU, maximálne zhospodárnenie činnosti, sa odráža aj na celkovom rozpočte tejto inštitúcie, ktorý má neustále klesajúcu tendenciu. Ak bol rozpočet v roku 2001 celkom 102 410 000 euro, potom plánovaný rozpočet na rok 2003 predstavuje síce nižšiu, ale na naše pomery stále neuveriteľnú čiastku 100 157 000 euro.

Celkovo sa dajú vypočítavať štyri základné pracovné oblasti, ktorým sa BStU venuje. Tou prvou je veľmi dôležitá evidencia pozostalosti MfS, jej klasifikácia a predovšetkým následné sprístupnenie a uchovanie na základe archívnych predpisov. Z celkových 120 346 „bežných metrov“¹¹⁾ (laufende Meter – lfd. M.) pozostalosti MfS bolo v období od roku 2001 do 30. júla 2003 sprístupnených 1 638 týchto metrov. Pri stave sprístupnenia však musíme rozlišovať medzi archívnymi fondmi Oddelenia XII (Abteilung XII) a čiastkovými archívnymi fondmi jednotlivých služobných jednotiek MfS. V prípade Oddelenia XII ide o vlastný archív MfS, ktorý bol až do roku 1989 priamo podriadený ministrovi štátnej bezpečnosti Erichovi Mielkemu. Jeho náčelnikom bol plukovník Heinz Roth. Hlavným cieľom bolo archívovať operatívne zväzky a spisy, ako aj prevádzkovať evidenciu preverovania osôb a objektov. Z celkových 55 981 „bežných metrov“ podkladov MfS, ktoré sú tu uložené v deviatich archívnych fondoch, bolo doteraz sprístupnených iba 1,2 % materiálov. Čo sa týka čiastkových archívnych fondov jednotlivých oddelení, je situácia podstatne lepšia, pretože z celkových 64 365 „bežných metrov“ presahuje priemerný stav sprístupnenia 56%. Kým v prípade Oddelenia XII je stav sprístupnenia podkladov lepší v centrálnej pobočke (2,3%), stupeň sprístupnenia archívnych fondov jednotlivých oddelení je vyšší v miestnych pobočkách, kde nie je výnimkou sprístupnenie presahujúce 70%. K 30. júlu 2003 došlo napríklad

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Pracovníci vybavujúci žiadosti o nahliadnutie do pozostalosti MfS	1 229	1 170	1 132	1 060	1 010	939
Zamestnanci archívu ⁹⁾	731	675	643	653	622	608
Veda a výskum	70	69	72	68	70	73
Vedenie a správa	888	877	839	819	809	777

v miestnej pobočke vo Schwerine k dosiahnutiu 100% sprístupnenia všetkých podkladov MfS.

Je však potrebné upozorniť aj na skutočnosť, že doterajšie číslo o celkovom množstve podkladov musíme ešte rozšíriť o ďalších 16 052 lfd. M., ktoré boli zničené na základe príkazu generálporučika Schwanitza 22. novembra 1989. Od roku 1995 vykonáva tzv. pracovná skupina ich rekonštrukciu doslova mravčou prácou, skladajúc jednotlivé útržky z pozostalosti MfS opäť dohromady. Ak vezmeme do úvahy aj skutočnosť, že vo vrečiach plných roztrhaných podkladov sa nachádza aj okolo 15 – 20% celkom nepotrebných spisov, ktoré tam boli pravdepodobne pridané pre sťaženie prípadnej rekonštrukcie, potom celkom 519 132 strán, ktoré boli od roku 1995 zrekonštruované, potvrdzuje skutočne obdivuhodné nasadenie týchto pracovníkov. Počas osemročnej činnosti sa tiež ukázalo, že viac ako 50% rekonštruovaných materiálov sú originály, ktoré popisujú udalosti posledného obdobia pred rozpustením MfS, teda najmä druhú polovicu 80. rokov. Do marca 2002 sa tak podarilo zrekonštruovať okolo 970 rôznych spisov, a to od osobných zväzkov cez záznamy o neoficiálnych spolupracovníkoch MfS až po veľmi cenné materiály dokumentujúce aktivitu tzv. „dôstojníkov zvláštneho využitia“ (Offiziere im besonderen Einsatz-OibE).¹²⁾ Zložitost procesu obnovy pozostalosti MfS dokazuje i skutočnosť, že z celkového počtu zničených materiálov z centrálnych a miestnych pobočiek bolo k 30. júlu 2003 zrekonštruovaných len 1,5% podkladov.¹³⁾

Druhá oblasť je úzko spojená s oblasťou predchádzajúcou, pretože podávanie informácií o existencii či neexistencii informácií o žiadateľovi v pozostalosti MfS by bolo veľmi ťažké bez neustále sa zdokonaľujúcej databázy a elektronického registra osôb, umožňujúcich prevádzanie rozsiahlych rešerší. V registri je evidovaných k 30. júlu 2003 celkom 6,7 miliónov záznamov a centrálna po-

Tabuľka č. 1:
Vývoj zamestnaneckej základne BStU¹⁰⁾

9) Tu je potrebné doplniť, že z celkového počtu zamestnancov archívu je iba 195 archivárov so zodpovedajúcim vzdelaním. Porov. *Sechster Tätigkeitsbericht...*, s. 12.

10) Tamtiež, s. 51.

11) „Bežný meter“ znamená, koľko strán poukladaných jedna na druhú vytvorí stípec s výškou jedného metra. Takýto meter má potom približne 10 000 strán textu.

12) Išlo tu hlavne o obzvlášť spoľahlivých a schopných pracovníkov MfS, ktorí už mali skúsenosti s nasadením vo vedúcich pozíciách a boli nasadení často ako zástupcovia vedúcich jednotlivých veľkých podnikov v NDR, aby nielen ovplyvňovali činnosť podnikov, ale predovšetkým, aby uvádzali na správnu mieru veľakrát prikrášané správy podnikových vedení o hospodárskych výsledkoch. Viac por. GAUCK, Joachim: *Die Stasi-Akten. Das unheimliche Erbe der DDR*. Hamburg 1991, s. 67 – 68.

13) *Sechster Tätigkeitsbericht...*, s. 54.

bočka disponuje spolu k uvedenému dátumu s viac ako 17 miliónmi kariet, ktoré sú postupne prevádzané do elektronických databáz. Pre názornosť možno uviesť tri najzákladnejšie databázy:

- a) Elektronický osobný register, ktorý bol vytvorený zložením údajov z ôsmich rôznych zdrojov a ktorý obsahuje 7 164 455 záznamov.
- b) Databáza k evidovaniu tajných spolupracovníkov MfS (IM), OibE, obsahujúca celkom 1 794 497 záznamov.
- c) Databáza k evidovaniu kmeňových zamestnancov MfS, ktorá má 520 650 záznamov.

Už v predchádzajúcej časti bolo povedané, že každý má podľa Stasi-zákona (§3 ods. 1 – 3) právo na poskytnutie informácie o tom, či sú v pozostalosti MfS informácie týkajúce sa jeho osoby. Toto právo bolo často využívané najmä bezprostredne po prijatí zákona začiatkom 90. rokov. Neskôr, ako ukazuje tabuľka číslo 2, výrazne poklesol počet žiadostí o podanie a následné sprístup-

Tabuľka č. 2:
Žiadosti občanov
o prístupenie
pozostalosti
MfS 1992 – 2003¹⁴⁾

Rok	Žiadosti občanov o podanie informácií, náhľadu do nich a následné vydanie kópií podkladov MfS
1992	521 725
1993	159 793
1994	177 045
1997	164 089
2000	118 984
2001	115 888
2002	95 415
do 6/2003	41 633

nenie týchto informácií, hoci ich počet je stále nezanedbateľný.

Z celkového počtu 2 045 405 žiadostí, ktoré podali jednotliví občania, už bolo vybavených 1,9 miliónov. Napriek tomu, že sú mnohé z nich tzv. druhými žiadosťami (asi okolo 25%), ktoré sú podávané v nádeji, že sa v priebehu času podarilo lepšími rešeršnými možnosťami a zapracovaním rekonštruovaných materiálov odhaliť podklady, ktoré v dobe prvej žiadosti neboli ešte k dispozícii, je ešte stále okolo 50% všetkých žiadostí tzv. prvými žiadosťami. Zaujímavý je určite aj pokles žiadostí o preskúmanie pracovníkov vo verejnom sektore, či neboli spolupracovníkmi MfS, keď oproti 15 800 žiadosťiam z roku 2001 ich bolo od januára do júla 2003 podaných len 4900.¹⁵⁾

Predposlednou pracovnou oblasťou, ktorá získava v BStU stále väčší význam a podľa priprave-

ných stratégií funkčnosti úradu v budúcnosti by dokonca mala tvoriť spoločne so vzdelávaním mládeže jeden z dvoch základných pilierov, je príprava a zverejnenie materiálov s cieľom vedeckého spracovania a vyrovnávania sa s činnosťou MfS. Na tomto mieste je nutné upozorniť na dve legislatívne zmeny, ktoré v prvom prípade odvrátili hroziace nebezpečenstvo straty cenných údajov o minulosti NDR a v druhom umožnili návrat, síce s istým obmedzením, k plnohodnotnému vedeckému spracovaniu pozostalosti MfS.

Predovšetkým došlo k vypusteniu § 14 StUG, ktorý dával poškodeným (Betroffene – § 6 ods. 3 písm. 1 – 2) a tretím (Dritte § 6 ods. 7) osobám možnosť podať žiadosť na anonymizáciu či dokonca vymazanie osobných informácií, ktoré boli uvedené v origináloch. Prax totižto potvrdila, že súčasný stav sprístupnenia a spracovania je stále neucelený a prípadné vymazanie informácií by mohlo nenávratne poškodiť cenné informácie, umožňujúce spracovať problematiku činnosti a pôsobenia MfS na východonemeckú spoločnosť. Hoci v platnosti stále zostal štvrtý odsek, v ktorom sa hovorí: „využitím podkladov nesmú byť poškodené prevažujúce a ochranu si zasluhujúce záujmy iných osôb,“¹⁶⁾ zabránila táto legislatívna úprava znehodnoteniu týchto materiálov pre budúce spracovanie.

Ešte významnejším krokom bola piata novela Stasi-zákona zo 6. augusta 2002. Podrobný opis tzv. „spor o spisy Helmuta Kohla“, začatého už v novembri 2000, by si zaslúžil samostatné spracovanie, a tak sa v rámci predstavenia úradu BStU obmedzím len na jeho praktický dopad na tretiu pracovnú oblasť tohto úradu. Ide o § 32 ods. 3 písmeno 2, v ktorom je uvedené potenciálne poskytnutie informácií o osobách súčasných dejín či držiteľoch politických funkcií a ostatných verejných osobách. Ak boli a aj sú informácie osobnej povahy bádateľom prístupné len so súhlasom dotýčnej osoby, potom ak boli informácie týkajúce sa vlastného výkonu štátnych či iných funkcií aj pred vyhlásením rozsudku berlínskeho súdu 4. júla 2001 vo veci žaloby H. Kohla, týkajúcej sa sprístupnenia informácií z obdobia jeho funkcie kancelára, prístupné, tak po následnom potvrdení rozsudku Spolkovým správny súdom z 8. marca 2002 boli aj tieto informácie prístupné len s výslovným súhlasom osôb vykonávajúcich tieto úrady. To v podstate malo za následok znemožnenie ďalšieho bádania a prinútilo to Spolkového poverenca k využitiu svojho práva osloviť Spolkový snem (§ 37, ods. 3) so žiadosťou o novelizáciu Stasi-zákona. S podporou SDP, FDP a koalície Zelených sa podarilo proti hlasom CDU/CSU a PDS presadiť túto novelizáciu, ktorá vstúpila do

14) *Sechster Tätigkeitsbericht...*, s. 70.

15) Z týchto 4900 žiadostí ich bolo podaných celých 40% v Sasku a 20% v Durínsku. Porov. *Sechster Tätigkeitsbericht...*, s. 24.

16) StUG, ods. 4.

platnosti 6. septembra 2002. Najpodstatnejšou zmenou bolo opätovné sprístupnenie materiálov osobnej povahy, ktoré sa týkali výkonu funkcií verejných osôb a osôb súčasných dejín bez toho, aby bol k tomu potrebný ich výslovný súhlas. Nesmie však nikdy dôjsť k poškodeniu ich práv a dotyčné osoby majú aj právo rozhodnúť, či budú príslušné informácie publikované alebo nie (§ 32a).

Poslednou pracovnou oblasťou a súčasne druhým pilierom budúcej činnosti BStU je informovanie verejnosti o štruktúrach, metódach a účinkoch činnosti MfS, rovnako ako podpora a realizovanie výučbových programov na školách, majúcej za cieľ priblížiť mládeži podstatu diktatúry SED. Na účely vedeckého spracovania totalitnej povahy NDR vydalo vytvorené Oddelenie vzdelávania a výskumu už viac ako 600 titulov, zahŕňajúcich vlastnú štruktúru MfS, organizačné poriadky a štruktúry tajných spolupracovníkov a predovšetkým organizačnú štruktúru všetkých centrálnych služobných jednotiek v období rokov 1950 – 1989.

BStU sa taktiež podieľalo na organizovaní mnohých konferencií. V júni 2003 sa konalo v Berlíne medzinárodné odborné zasadanie k otáz-

kam povstania zo 17. júna 1953, ktorého výsledkom bol zborník s názvom „17. 6. 1953 – ľudové povstanie v NDR. Príčiny – priebeh – následky“. V októbri toho istého roku sa konalo zasadanie s tematikou činnosti MfS na Západe a miestna pobočka v Lipsku usporiadala v roku 2003 zaujímavú prednášku o vzťahoch NDR a ČSSR na pozadí udalostí Pražskej jari. Dňa 8. apríla 2003 sa konala v Berlíne tiež veľmi zaujímavá prednáška o spisovateľovi Franzovi Fühmannovi,¹⁷⁾ ktorú predniesol pracovník BStU Matthias Braun.

Predstavovaný úrad tak vytvára veľmi osobitú inštitúciu, ktorej snahou je vybudovať jasnú stratégiu pre budúcnosť, založenú tak na podpore spracovania minulosti NDR, ako aj na priamom kontakte s obyvateľstvom prostredníctvom prednášok, dní otvorených dverí a v neposlednom rade aj putovných výstav.¹⁸⁾ Pre bádateľov z okolitých krajín je dôležitý najmä fakt, že BStU sa usilovne snaží o nadviazanie medzinárodnej spolupráce. Schôdzka predstaviteľov inštitúcií, ktoré majú na starosti pozostalosť politickej polície v štátoch bývalého východného bloku, v marci 2002 tak predstavovala určitý medzník, ktorý by nemal zostať nevyužitý.

RESUME

Federal Commissioner for the Records of the State Security Service of the former German Democratic Republic

The present brief introduction of the Federal Commissioner for the Records of the State Security Service of the former German Democratic Republic (BStU) attempts to present the main facts on this institution, which provides for the custody and disclosure of the records of the East German State Security (MfS). After a brief sketch of the BStU organizational structure and the focus on its policy of efficiency and economical management, the paper proceeds to present the four crucial areas that currently form the core of the institution's scope of work and are projected to remain in its focus for the future.

Whilst the first area, the registering, classification and following disclosure of the records still forms a certain cornerstone of the BStU activity, according to the 2003 Annual Report of the Federal Commissioner Activity, there is a tendency of an increase in importance of the other tasks. Partly intertwined with the first area is the task of creating databases, securing the researchability of more than 120. 000 meters of MfS records. Currently, the Federal Commissioner has been stressing the need for a scholarly research into the MfS activities and their influence on the everyday life in the GDR, thereby aiming to contribute to a proper dealing with the past heritage. In this part of the paper, a brief introduction of the particularities of personal data protection of the victims and the current status of the so-called „Helmut Kohl Aktenstreit“ is reviewed. This case has incited a discussion of the opportunities for the use of information on leading personalities of public life, present in the MfS records. The public relations, publishing activities, and media policy form the last area of work of the Federal Commissioner and conclude the present contribution.

17) Franz Fühmann bol do roku 1984 rozpracovávaný v rámci akcie „Filou“. Táto akcia sa stala i predmetom spoločného rozpracovania jeho osoby orgánmi MfS a FMV, ako dokazuje Plán spolupráce Hlavného oddelenia XX MfS a X. správy ZNB na roky 1981 – 1985. Porov. *Plan der Zusammenarbeit und gemeinsamen Kooperation zwischen der X. Verwaltung des Korps für Nationale Sicherheit der CSSR und der Hauptabteilung XX des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR für die Jahre 1981 – 1985*. In: BStU, MfS HA XX/AKG 5894, list 5.

18) Z množstva výstav môžeme uviesť putovnú výstavu „Štátna bezpečnosť – garant diktatúry SED“, ktorá bola od roku 1996 prezentovaná už na 40 miestach a navštívilo ju takmer 200 000 ľudí.